

Kuidas presidentid räägivad?

Maria Tuulik

eesti keele instituudi assistent

Vaatlen artiklis tekstianalüüsi meetoditega presidentide Lennart Meri ja Arnold Rüütli uusaastakõnesid¹. Kuna võrreldavateks on kaks väga erineva kuvandiga Eesti presidenti, on eesmärk selgitada, milliste keelevahenditega kumbki president oma sõnumit kuulajateni viib, millised tekstimoodustusvõtted nende isikupära peegeldavad. Samal ajal on presidentid teatud ulatuses institutsionaalsed esinemised ning seetõttu pakub ka huvi see, milliste tunnuste poolest analüüsivad tekstid üksteisega sarnanevad. Analüüsi alusmaterjal on mõlema presidenti esimese ametiaja viis uusaastakõnet, Meri kõned aastatest 1992–1996² ja Rüütli kõned aastatest 2001–2005³.

Kriitiline tekstianalüüs vaatab teksti kui sotsiaalset areeni, kus maailma konstrueerimine ja suhtlus toimub samal ajal⁴. Tekstianalüüsi uurimisobjekt on see, kuidas tekstides situatsioon, protsess, osalised ja nende omavahelised suhteid esitatakse. Reet Kasik⁵ on ajakirjandustekste analüüsides osutanud, et juba teksti informatsiooni valik on alati seotud vaatenurgaga ja välistab objektiivse kirjelduse võimalikkuse, kuna valikuid juhivad paratamatult teksti koostaja kogemused, väärtus- ja suhtumissüsteemid ning kokkukuuluvus teatud sotsiaalsete rühmadega.

Keelevahendite valikuga tekitab keelekasutaja endale mingi rolli ja määratleb ka lugeja või kuulaja rolli teksti vastuvõtjana. Diskursuse- rollid väljenduvad tekstis erinevate keeleliste joonte kaudu ning lugeja

¹ Artikkel tugineb Tartu ülikoolis kaitstud magistritööle „Presidentide Lennart Meri ja Arnold Rüütli uusaastakõnede tähistus- ja interpersonaalse funktsiooni analüüs”, mille juhendajaks oli dotsent Reet Kasik.

² <http://vp1992-2001.vpk.ee/>

³ <http://vp2001-2006.vpk.ee/et/>

⁴ Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

⁵ Kasik, Reet 2008. Meediateksti analüüs: eesmärgid ja metoodika. – *Tekstid ja taustad* 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 10–41.

saab vastavate sõnavaraliste ja grammatiliste tunnuste abil järeldada, millise rolli on autor endale konstrueerinud. Kasiku järgi on näiteks meediatekstides tavalisemad vahendaja, teadja, õpetaja ja kritiseerija positsioon.

Uusaastakõnede analüüsi teoreetiliseks taustaks oli M. A. K. Halliday⁶ funktsionaalne grammatika, mis käsitleb reaalsust kui kogumit protsessidest, mida kajastavad kasutatud verbivormid. Halliday eristab kolme põhilist protsessiliiki: materiaalsed, mentaalsed ja suhte protsessid. Materiaalsed protsessid on tegevused, mis väljendavad kellegi või millegi tegutsemist ning ka üldisemalt muutust või liikumist. Mentaalsed protsessid sisaldavad tajumat ja tajutavat nähtust, seal on üks osaline alati inimene või miski, millele on inimlikud jooned omistatud, kes tunneb, mõtleb, tahab jne. Suhte protsessesse võiks nende seisundit kirjeldava iseloomu järgi kutsuda olemisprotsessideks. Suhte protsessides on *olemisel* kaks osapoolt: miski öeldakse olevat midagi muud.

Protsessid uusaastakõnedes

Protsesside analüüs võimaldab võrrelda tekstide stilistilist mõju dünaamilisuse-staatilisuse ja konkreetsuse-abstraktsuse skaalal. Vaatlesin kõigepealt, kas protsessid esinesid lauses aktiveeritud kujul (öeldisena) või passiveeritud kujul (nimisõnatarindid, tegevusnimed, kesksõnad).

Valdavalt esinesid verbid mõlema presidendi kõnedes pöördelises vormis öeldisena. Passiveeritud protsessid moodustasid president Meri kõnedes 6% ja president Rüütli kõnedes 12%. Kuna aktiivsed tegevusverbid muudavad teksti stiili dünaamilisemaks ning nimisõnatarindid ja tegevusnimed staatilisemaks, näitab analüüs, et Meri uusaastakõned olid mõnevõrra dünaamilisemad ja Rüütli kõned mõnevõrra staatilisemad.

Mõlema presidendi kõnedes domineerisid materiaalsed protsessid, aga uusaastakõnedes ei pööratud tähelepanu mitte niivõrd isikute ja institutsioonide konkreetsetele, füüsilistele tegudele, vaid üldistatud, abstraktsetele tegevustele:

(1) ...et Eesti taastab oma iseseisva riigi... (Meri 1993)

⁶ Halliday, Michael-Alexander-Kirkwood 1994. An Introduction to Functional Grammar. Second edition. London: Arnold.

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

- (2) Laste kasvatamisel **ühendagem** mitme põlvkonna teadmised...
(Rüütel 2005)

Suuruselt järgmised kategooriad aktiivsete protsesside seas olid suhte-
protsessid, mida leidis rohkem president Meril (näide 3) ja mentaalsed
protsessid, mida tuli enam ette president Rüütli (näide 4). Sageduselt
kolmandaks jäid president Meril vastavalt mentaalsed protsessid ja
president Rüütli suhte-
protsessid.

- (3) Eestlased **on** rikka ajalookogemusega väike rahvas. (Meri
1996)

- (4) Lapsed **mõistavad** ja **armastavadki** isamaad... (Rüütel 2005)

Selline jaotumine näitab, et olukorra kirjeldamist oli rohkem Meri
kõnedes ning mõtete, tunnete ja soovide väljendamist Rüütli kõnedes.
Mentaalsetest protsessidest moodustasid mõlema presidendi kõnedes
arvestatava osa modaalsete verbidega väljendid, kus kõneleja väljendas
oma hinnangut ja suhtumist tegevuse toimumise kohustuslikkusele,
vajadusele, võimalikkusele või tõenäosusele:

(5) Nüüd **peame tõestama**, et oskame riigina ka käituda. (Meri 1993)

(6) See **peaks panema meid mõtlema...** (Rüütel 2002)

Protsesside puhul võib esmane osaline (tegija, olija) olla nimetatud või nimetamata. Protsesse, kus esmane osaline oli nimetamata, leidus arvuliselt rohkem president Rüütlil (näide 7). Sellele tuginedes saab tõlgendada Meri kõned mingil määral konkreetsemaks ning Rüütli kõned veidi abstraktsemaks.

(7) **Ollakse** üksteisest käe-, silma- või kuuldeulatuses. (Rüütel 2002)

Nimetamata osalisega protsesside abil jagati kõnedes tegutsemissoovitusi nii kuulajatele kui ka valitsusele. Osalise väljajätmine aitas sel juhul pehmeneda ja üldistada nõudmisi, mida kõneleja püstitas, sest otsese pöördumise vältimisega sai esitada oma korraldusi kaudsemalt (näited 8, 9). Samuti ilmnes mõlema presidendi kõnedes osalise nimetamata jätmist sellistes kontekstides, kus kuulajaid manitseti (näide 10). Selline viisakusstrateegia lubas kõnelejal tugevamaid hinnanguid esitada, samas võimaldades kuulajatel end vähem puudutatuna tunda.

(8) **Nende ja muude ohtude teadvustamine** on saabuva aasta aja käsk. (Meri 1995)

(9) See on võimalik, kui **mõistetakse**, et valitsemine tähendab eeskätt vastutust mitte iseenda, oma erakonna või huvirühma, vaid Eesti riigi ees. (Rüütel 2001)

(10) **Ei tohiks ju olla** ületamatult raske näidata inimlikku suurust... (Rüütel 2004)

Kõnede suhtlus- ja suhtumistasand

Suhtlustähenduse analüüs võimaldab uurida kõnede personaalsust: kuivõrd aktiivselt suhtleb kõneleja kuulajaga *mina-teie* tasandil. Suhtumistasandi analüüs vaatleb kõneleja ja sõnumi suhteid ehk siis modaalsust, millega kõnelejad väljendavad oma suhtumist kõnealustesse teemadesse.

Mina-vormi või ainsuse esimest pööret kasutas president Meri oma kõnedes 82 korral ja president Rüütel oma kõnedes tunduvalt vähem,

28 korral. Kõnede võrdluses ilmnes, et seal, kus president Meril esines enam *mina*-vormis pöördumist (näiteks kõnede algus- ja lõpuosades), oli president Rüütli kõnedes kasutatud rohkem umbisikulist väljendumist. Meri sage *mina*-vormi kasutus osutab, et autor näitab ennast tekstiga tugevalt seotuna, seega võrreldes Rüütli kõnedega oli Meri keelekasutus isiklikum. Kuna isikuline tegumood mõjub konkreetsemalt kui umbisikuline, võib ka kuulajate kõnetamise analüüsi põhjal järeldada, et president Meri kõned on konkreetsemad.

Suhtlustähenduse analüüs näitas, et üldiselt eelistasid mõlemad kõnelejad kuulajatele kriitika tegemisel ebamääraseks jäämist, mida saab tõlgendada positiivse viisakuse strateegiana. Võis täheldada, et president Meril esines rohkem *meie*-vormis kritiseerimist (näide 11) ja president Rüütli umbisikulises vormis kriitikat (näide 12). Mõlemad esitusviisid olid kantud soovist kriitikat pehmendada, Meri puhul ka ennast kriitika objektina näidates, Rüütli puhul kriitika objekti ähmastades.

(11) Kahjuks **õpime** aeglaselt, laisalt ja vastumeelselt. (Meri 1995)

(12) See on võimalik, kui **mõistetakse**, et valitsemine tähendab eeskätt vastutust mitte iseenda, oma erakonna või huvirühma, vaid Eesti riigi ees. (Rüütel 2001)

Kuulajate kõnetamiseks kasutatav sõnavara oli mõlemal presidendil positiivne ja emotsionaalne, sellega konstrueeriti kuulajaid kui kõnelejatele olulisi ja lähedasi isikuid (näited 13, 14). Kuulajate tunnustamine väljendus nii Meri kui ka Rüütli kõnedes sageli veel kuulajate tänamise kaudu. Kollektiivse identiteedi konstrueerimisel omistati kuulajatele uusaastakõnedes enamasti patriotismi, aga ka töökust (näited 15, 16).

(13) **Armsad kaasmaalased** Eestis ja maailmas! (Meri 1994)

(14) Aga tahan teid, **head sõbrad**, tänada sellegi eest.. (Rüütel 2002)

(15) Tahan teid riigipeana tänada optimismi ja Eesti-meelsuse eest, mida olete ilmutanud läinud aastatel. (Rüütel 2003)

(16) ..mida olete möödunud aasta kestel oma igapäevase raske tööga ja raskusi trotsides Eesti Vabariigi heaks teinud. (Meri 1994)

Ühise joonena läbis presidentide kõnesid *meie*-vormi kasutus rahvustunnet loova elemendina, *meie*-vormi kasutati sageli tähendustes „meie kui riik” ning „meie kui rahvus, eestlased”. *Meie* viiteala analüüs näitas, et põhiliselt taheti *meie*-vormiga rõhutada presidendi, kuulajate ja riigi kokkukuuluvust. Püüti luua ühist identiteeti, mis aitaks kuulajatel end väljendatud protsessidest osavõtjatena tunda. *Meie*-vorm võimaldas uusaastakõnedes esitada oma seisukohta kui *meie* oma ning näidata end rahva nimel tegutsejana.

Diskursuserollidest esines president Meri kõnedes rohkem õpetaja rolli, milles kõneleja jagas korraldusi ja soovitusi. Sellele viitasid kohustuslikkust rõhutavad modaalverbid (modaalverbidest esineski Meril enim *pidama*-verb), otsesed pöördumised kuulajate poole ning küsimuste esitamine ja neile ise vastamine (näited 17, 18).

(17) ..peame õppima mõistma, mis on riik. (Meri 1993)

(18) Kui põhiseadus töötab, mida ta siis toodab? Mida ta toodang maksab? Kes on selle toodangu ostja ja kelle taskusse läheb toodangu hind? Ma vastan teie küsimustele: põhiseadus toodab stabiilsust. (Meri 1995)

President Rütli kõnedes domineeris teadja roll, millele viitasid kindla kõneviisi väitlused. Teadja rollist andis president kuulajatele informatsiooni ning vahendas oma teadmisi ja arvamusi:

(19) Viimased avaliku arvamuse küsitlused näitavad, et referendumikorral ei kõhkleks me oma valikus Euroopa Liidu kasuks. (Rütli 2002)

(20) Eesti riik on pakkunud oma abi õnnetuse ohvritele ja teeb seda kindlasti ka edaspidi. (Rütli 2004)

Ilmnenud hoiakute vaatlusel selgus, et nii Meri kui ka Rütli kõnedes esines läbivalt positiivne suhtumine Euroopasse ja Euroopa Liiduga seonduvasse. Euroopa Liiduga liitumisest rääkides esindati ainult pooldavat vaatepunkti, mida võib tõlgendada kuulaja suunamiseks teatud valikule (näide 21). Läbivatest negatiivsetest hoiakutest tuli esile president Meri kõnedes ilmnev suhtumine Vene aega, mil Eesti kuulus veel Nõukogude Liidu koosseisu (näited 22, 23). President Rütli kõnedes võis selles aspektis märgata ootust suhtumise muutusele (näide 24). Hoiakute väljendamiseks kasutati vastavat leksikat, võrdlusi ja metafoore.

- (21) Nii liitumist NATO kui Euroopa Liiduga võib võrrelda kõigi nende kannatuste lunastamisega, mis meie rahvas on oma ajaloos üle elanud. (Rüütel 2002)
- (22) Eesti Vabariik on tõusnud Vene okupatsiooni haigevoodist jalule.. (Meri 1994)
- (23) Äratagem endas hetkeks Vene võimu aegsed mälestused Poliitbüroost, kes võis käigult vastu võtta otsuseid tervete rahvaste küüditamisest Siberi metsadesse või Kesk-Aasia kõrbetesse või määrata, et Eesti tuleb ümber kujundada üleliiduliseks fosfooriidikaevanduseks või sigalaks. (Meri 1994)
- (24) Ma loodan, et suudame oma minevikku käsitleda üha kompleksivabamalt, liigsete emotsioonideta ja mustvalgetest lihtsustatud skeemidest hoidudes.. Erinevuste võimendamine ei lase aga vanadel haavadel paraneda. (Rüütel 2004)

Mõlema presidendi kõnesid läbis empaatilisus noorte, laste ja vanemate inimeste suhtes. Sageli rõhutati nende kokkukuuluvust kõneleja ja kuulajatega, asetati nad tunnustatavate rolli või seostati perekonnadiskursusega. Eri vanuserühmade empaatilist käsitlemist uusaastakõnedes võib tõlgendada soovina leida ühisosa võimalikult suure hulga kuulajatega ning perekonnadiskursuse osaliste (*ema, isa, lapsed, vanaisad, vanaemad, perekond*) sagedase sissetoomise eesmärgiks võis olla soov haarata kuulajad kaasa oma vaatenurka eeldatavate ühiste perekondlike väärtuste kaudu.

Kokkuvõtteks

Kuigi tekstilingvistika vaatevinklist esines president Meri ja president Rüütli uusaastakõnedes palju sarnasusi, saab välja tuua ka mõned eripärased tunnused. Protsesside analüüs osutab, et tänu aktiivsete verbivormide suuremale kasutusele on president Meri kõned dunaamilisemad kui president Rüütli kõned. Kuna protsessi primaarne osaline jäeti sagedamini nimetamata Rüütli kõnedes, saab sellele tuginedes tõlgendada president Meri kõned konkreetsemaks ning president Rüütli kõned abstraktsemaks. Sama järelduseni viis kuulajate kõnetamise uurimine: Meri kõnedes eelistati rohkem isikulist ja Rüütli kõnedes enam umbisikulist väljendumist. Diskursuserollidest esines

Meri enim õpetaja rollis ning Rüütel pigem teadja ja sõnumi edastaja rollis. Suhtlustähenduse uurimisel ilmnas, et president Meri oli kõnedes personaalsem, kasutades rohkem *mina-* ja *meie-*vormi. Ka kriitika tegemisel esines Meril sagedamini *meie-*vormi abil kritiseerimist ja president Rüütli umbisikulises vormis kriitikat.

Seega selgus valitud keelevahendite vaatluse tulemusena, et võrreldes president Meri ja president Rütli uusaastakõnesid on Meri kõned mõnevõrra dünaamilisemad, konkreetsemad ja personaalsemad.